

A SZÖVEG ÉS A TÉR

Francoise Choay La regle et le modele – sur la théorie de l'architecture et de l'urbanisme¹ c. értekezésének kritikai ismertetése 2 kötetben

1. kötet: Olvasóknak

A jelen ismertetés az építészeti utópia témájával foglalkozó DLA kutatásom harmadik lépcsőfokaként készült el. Előzményének tekinthető Francoise Choay Utopia and the Anthropological Foundation of Built Space² c. tanulmányának vizsgálata, melyben a szerző számos egyéb értelmezésről leválasztva definiálja és jellemzi az utópia számára kanonikus irodalmi műfajként értelmezhető fogalmát, majd bemutatja a mai építészeti gyakorlatban, alkalmazott utópia névre keresztelt metodológiai vonatkozásait.

A filozófus végzettségű francia művészet-kritikus, Francoise Choay az elmúlt ötven évben az urbanisztika témakörében folytat kutatásokat, melyeket megannyi folyóiratcikk, értekezés, több, mint egy tucat könyv, köztük két antológia örökít meg. Munkásságának első szakaszában, a '70-es évektől kezdve a várostervezés elmélete foglalkoztatja, különös tekintettel a 19. századra, majd a '80-as években kitágítva vizsgálódásának időbeli keretét az antiktól napjainkig, az utópia, racionalitás és valóság az építészetelméletben fellelhető viszonyát, s a városi tér változásait tanulmányozza. Kiemelten foglalkozik Leon Battista Alberti szövegeivel, részt vesz a De re aedificatoria francia nyelvű fordításában, s több elemző írás születik tollából a reneszánsz építész személye és munkássága kapcsán. A '90-es évektől figyelme az örökségvédelem felé is fordul, annak fogalmi alapjait, kialakulását és az európai építészet-elméletre irányuló visszahatását vizsgálja napjainkig - az idén 88 éves Choay utolsó, 2009-ben kiadott antológiája is a műemlékvédelem kérdéskörében a különböző irányzatok mellett és ellen érvel. A szerző sokrétű munkásságát a Pour une anthropologie de l'espace című, 2007-ben kiadott díjnyertes kötete segítségével kísérhetjük végig, mely Choay 1985 és 2005 között publikált cikkeinek tematikus gyűjteménye, az építészet történet és kritika, a város, az örökség és az antropológia tárgyköreire szervezve. Azonban elméleti síkú vizsgálataiban sem téveszti szem elől a kortárs építészeti gyakorlatot, 2003-ban Alberto Magnaghi olasz territorialista építész művének előszavát írja meg, s több francia egyetem, köztük a Sorbonne Professor Emeritusaként az építészeti oktatásban vesz részt.

A La regle et le modele Francoise Choay Doctorat D'État - állami doktorátusának tézise, melyet 1978-ban védett, tehát az életmű legelső szakaszának összegzéseként értelmezhető. S bár azt vélhetnénk, hogy a több, mint 30 éve írt, a kortárs építészetre is reflektáló tanulmány mára aktualitását veszítette, a 2000-ben megjelent javított kiadás rácsafol aggodalmunkra: ezen második változatban a szerző az elmúlt évtizedekben történt, a város

¹ Choay, Francoise. *La regle et le modele – Sur le théorie de l'architecture et de l'urbanism*. Paris: Éditions du Seuil, 1980 et 1996; *The rule and the modele – On the Theory of Architecture and Urbanism*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1997.

² Choay, Francoise. „Utopia and the Anthropological Status of the Built Space”. *Zeppeline magazine* no. 32. march 2005

témakörét érintő gyors és nagy léptékű változások fényében gondolja újra, s egészíti ki téziseit. Jelen ismertetésem a második publikáció eredeti francia szövegére és angol nyelvű fordítására támaszkodik. Ahogy az alcím is jelzi³, Choay esszéjének gondolköre az épített téri világ tervezésének elméletére irányul, amelynek keretét az építészet- és urbanisztikaelmélet ad, azonban a két fogalom a műben nem válik élesen ketté. Úgy tűnik, Choay az építészetet a várostervezés irányából közelíti meg, elemzéseiben is kiemelve azon szerzők erényeit, akik ugyanazzal az eszközrendszerrel képesek vizsgálni a házat és a várost (Alberti, Cerdá). Az *Utopia and the Anthropological Foundation of Built Space* c. cikkel ellentétben ezen tanulmány tárgya pusztán a szövegek köréből kerül ki, s nem tartalmazza építészeti projektek, kortárs metodikák ismertetéseit. A kiválasztott építészetelméleti írások tartalmi és formai bemutatása, valamint elemzése válik tehát a könyv alapvető eszközévé, melynek segítségével az urbanisztikai írások születésével és történetével kapcsolatos téziseit támasztja alá a szerző.

Jelen tanulmányom megírásának alap gondolata a könyv második fejezetének egy konkrét momentumára támaszkodik. Ebben a szakaszban Choay fejezetként ismerteti, elemzi Alberti *De re aedificatoria*⁴ c. traktátusa tartalmát, s eközben bemutatja az olvasónak a szöveg szerkezetét strukturáló nyelvi-logikai eszközöket. A fejezet következő szakaszában ezen eszközök hatékonyabb megismerésére, megértésére ad lehetőséget, szisztematikus, rendszerezett ismételt áttekintésük segítségével. Bár ilyen módon egyfajta duplumnak tűnik ez utóbbi szakasz, mégis érezhetően nagy szükség van rá, hiszen a tartalmi elemek és az eszközök az első részben kissé összekeverednek, nehezen áttekinthetővé válnak. Hirtelen elgondolkodtatóvá vált, mi okozza ezt a nehézséget Alberti szerkezetének kifejtésében, amelyet magának Choaynak is éreznie kell, hiszen minden bizonnyal tudatos az ismétlődő rész befűzése. S mi az oka annak, hogy a könyv utolsó lapján megtalálható diagram minden szónál jobban magyarázza az itáliai szerző csodálatos szöveg struktúráját? Az építész olvasó számára a 80 oldalas fejezet végére egyre bizonyosabb sejtése támad: Alberti traktátus írás helyett, traktátust épített. Choay pedig ugyanazzal az eszközzel, a szöveg médiumával próbálja kifejezni a szöveges formájában nehezen értelmezhető építményt, s ezért történik meg, hogy a nagy tudású filozófus, építészet-kritikus próbálkozása nem egyértelműen ér célba.

Mindezt továbbgondolva szöveg és tér, elmélet és gyakorlat vonatkozásainak egyre bonyolultabb összefüggéseit, egymásba fordulásait követhetjük nyomon a szöveg kapcsán. Jelen tanulmányom célja ezen különböző minőségek találkozásának bemutatása Francoise Choay *Le regle et le modele* c. könyve alapján.

3 Sur la théorie de l'architecture et de l'urbanisme : Az építészet és az urbanisztika elmélete felől (saját ford.)

4 Alberti, Leon Battista. *De re aedificatoria* [c. 1452]. Florence: Nicolo di Lorenzo Alemanno, 1485.

Átfordulások

A La regle et le model szerkesztésének tanulmányozásakor négy meghatározó pontot találunk, amely a téri és szöveges minőség egymásba fordulásával áll kapcsolatban, s melyek elemzésem struktúráját is meghatározzák.

1. Choay az épített *térről* szóló *szövegeket* elemzi. Ez ab ovo átfordításként értelmezhető, hiszen, ahogyan látni fogjuk, ezek az írások a már létező, vagy elképzelt téri rend megalkotásának gyakorlatát írják le szöveges formában. (T → SZ)⁵
2. Choay külön figyelmet kíván fordítani ezen szövegek saját megfogalmazása szerint „zárt térben” - talán inkább *szöveg-síkban* történő elemzésére. Nem kíván tudomást venni a szövegre irányuló körülmények, hatások, viszonyok alkotta térbeli koordináta-rendszeréről. (SZ)
Mégis a *szövegek* belső *tereit* vizsgálja, egyfajta téri minőséget, melyhez a strukturalista nyelvészet kínál eszközöket. (SZ → T)
3. *Szöveget* ír vizsgálati eredményeiről: az általa elemzett írások működésének analógiájaként a szöveg médiumán át fogalmazza meg azokat. (T → SZ)
4. Végül Choay a gyakorlatra kívánja alkalmazni az így nyert eredményeket (l. „Des mots aux choses” utószó), tehát a tisztán szövegek tereinek vizsgálatából leszűrt *szöveges* eredményeket igyekszik valós *téralakítást* befolyásoló módszerek kezdeményezésévé fordítani. (SZ → T)

A következőkben a fent felsorolt négy mozdulatot kívánom részletesen kifejteni a könyv ezekhez köthető szakaszainak kritikai bemutatása révén, kiemelt figyelmet fordítva a szövegelemzések ismertetésére.

Várostól a szövegig

Choay az építészeti szövegek tipológiájának bevezetésében kiemeli, az építészeti írásokra a történelem egy jelentős szakaszában, amikor még a szakrális, vallási törvények határozták meg az emberi élet kereteit adó téri rendet is, nem volt szükség, vagy a szent iratok (pl. Korán) ezen témának szentelt szakaszai adtak konkrét instrukciókat. Bár az építészeti tér leírásainak szöveges formáira már az ókortól találunk példákat, a téralakítás elméleteinek igazi kezdete a reneszánsz, mikor az ember tárgyiasítja a teret, s elszakadva a vallási törvények kötöttségeitől, a creation vágyától hajtva maga kezdi el újragondolni a téralakítás szabályait. Choay az építészeti szövegeket tárgykörük és céljuk szempontjából a már kialakított térről gondolkodó *kommentátor* (commentateur) szövegek, és az épített tér létrehozására irányuló, *megvalósító* szövegek (réalisateur) két nagy csoportjába sorolja be.

5 Jelölések: T= tér; SZ= szöveg

A kommentátor szövegek két alkategóriája, a *tárgyasító* és az *értékelő* írások köre. Az által, hogy a reneszánsz idejére az épített tér önálló, vizsgálható entitássá, leírható tárggyá válik, megjelennek az első típus korai példái Moses de Brolo⁶ szubjektív, majd a quattrocentoban Leonardo Bruni⁷ archeológiai nézőpontú város eulógiái, dicshimnuszai. Ekkorra az egyre könnyebben megvalósítható utazások révén az otthontól való mind térbeli, mind időbeli eltávolodásra (dépaysement) is lehetőség nyílik, s az utazó szisztematikus rendszerben kezdi érezni a saját lakhelyét. Az Amerigo Vespucci utazásait dokumentáló tárgyasító szövegek és a misszionáriusok részletes téri leírásai révén, a 16.-17. századra kialakul az új geográfia szemlélete, mely szerint a téri elrendezés a társadalmi berendezkedés tárgyasodásaként is értelmezhető.

Az értékelő szövegek a tárgyasító szövegek révén leírható térről egy bizonyos értékrend tükrében alkotott vélemények, észrevételek megfogalmazásai. Mivel a nyugati kultúra saját vívmányainak reflexiói révén jut öntudatának mélyebb megismerésére, a városról alkotott kommentárok világnézetek és az emberi természetről alkotott pozitív és negatív szemléletek kifejezőjévé váltak. Két későbbi példával élve, míg Rousseau számára az épített téri világ par excellence elvetendő, mégis a korabeli város kritikájából kiindulva az ősi város idealizált téri modellje felé fordul, addig Marx szintén elvetve a középkori város osztályharcot elősegítő mintáit rögzítő korabeli téri struktúrát, megoldásként az ipari várost, az ember által valaha épített leghatékonyabb település-típust képzei el.

A kommentátor írások mindkét említett típusa nagy hatással van a térrel foglalkozó szövegek másik nagy csoportjára, a megvalósító szövegek körére. Míg a tárgyasító kommentátorok az épített teret a tervezés középpontjába helyezik, az értékelő szövegek a város és az épített dolgok rendszerbe helyezése révén fejtik ki hatásukat. Choay hipotézise szerint egy bizonyos téri rend megvalósítását célzó írásokat vizsgálva, az épített világ szemlélete kapcsán két eltérő intellektuális megközelítés jelei kezdenek körvonalazódni, felsejlenek az urbanisztika későbbi, két alapvető metódusát is meghatározó *szabály*- és a *modellalkotás* elemei. Bár e két fogalom szolgáltatója a könyv címét, mégis ezen gondolkodási minták definíciója, bővebb kifejtése minden várakozás ellenére elmarad, a szerző talán az olvasóra bízta ezek megfogalmazását a példák révén áttételesen mégis ezeket körvonalazó csaknem 300 oldalas írás végére. A generatív szabályokat egy nyitott gondolkodási folyamat kapaszkodóiként értelmezhetjük, melyek építészeti vonatkozásukban a tervezési folyamat különböző döntéshelyzeteire adott optimális, ám egyedi válaszok megtalálását segítő alapelvek. A szabályrendszer tehát nem kész megoldás, hanem módszertani keret, melyben a tartalom nem kerül rögzítésre, hiszen pont annak esetenként különböző megszületését hívatott elősegíteni. Míg ebben az esetben az egyes szabályok alkalmazásával alkotjuk meg a teret, Choay modell alatt az épített tér a priori eszméjének eszközét érti. A modell célja tehát olyan univerzális eszköz biztosítása, amely másolható minta, kész, bevált megoldást ad, lezárt gondolatsor.

A szabályalkotás mentén gondolkodó szerzők általában gyakorló építész lévén technológiai vonatkozású szövegeket írnak, így az ilyen ókori és középkori művekből még hiányzik az épített tér elméleti megközelítése. A kritikai modellekre támaszkodó korai szövegek filozófusok (pl. Platón, Lucian, Arisztotelész) tollából születnek, ezáltal inkább társadalmi problémákra reagálnak, téri vonatkozásuk gyakran háttérbe szorul, míg a középkori

6 De Brolo, Moses. *Liber Pergaminus*. In *Rerum Italicorum Scriptorum*, ed. Lodovico Antonio Muratori, vol. V, Milano: 1724.

7 Bruni, Leonardo. *Ludatio florentinae urbis*. [1403] in *From Petrarch to Leonardo Bruni: Studies in Humanistic and Political Literature*. Chicago & London: 1968.

„tökéletes városok” modelljei szimbolikusak, s pont társadalmi vonatkozásukban hiányosak (I. Szent Ágoston *De civitate dei*⁸). A reneszánsz korszakában születik meg, Choay terminológiájával élve az a két *megalapozó* (instaurateur) szöveg, amely a két eltérő gondolkodás jellemző példajaként előkészíti az építészeti téralakítás urbanisztika-elméleti szövegeinek létrejöttét. Azáltal, hogy enunciatív struktúrájuk és szemantikus elemeik kifejezése révén formai szabályosságot, s változásai, folyamatos alakulásuk ellenére viszonylagos stabilitást mutatnak, Choay harmadik hipotézise szerint egyben megteremtik a téralakítást generatív szabályok révén értelmező építészeti *traktátus*, a modell eszköze révén pedig az *utópia* műfaját. E két írás Leon Battista Alberti *De re aedificatoria*ja, illetve Morus Tamás *Utópiája*⁹, melyek részletesebb elemzését fogjuk alapul venni a későbbiekben a *La regle et le modele* általunk vizsgált vonatkozásainak feltérképezéséhez.

Szövegtől a szövegtérig

Míg az előzőekben megértettük a térről való gondolkodás két alapvető mechanizmusát és feltérképeztük az ilyen témájú írások típusait, most tekintsük magukat a szövegeket és elemzésük módszereit. Choay elemzésének módszertani hipotézise szerint nem csak a szövegek tartalmi, hanem azok formai vizsgálatát is eszközének választja az urbanisztika-elméleti írások gyökereit kutató értelmező, értékelő analízis során.

Ezen folyamatok - genealógiák, szakadások és állandó jellemzők feltérképezésére külön metodikát használ: „zárt térben” vizsgálja a szövegeket, elszakítva a történeti háttértől, az elbeszélők személyétől, illetve a valós megépített terektől. Módszerei Vladimir Propp¹⁰ és Claude Lévi-Strauss¹¹ mesék, mítoszok vizsgálatára kidolgozott praktikáira, Roland Barthes¹² szöveg-szemiotikájára és Emile Benveniste¹³ szemiolingvisztikájának elemeire támaszkodik, bár Choay leszögezi, nem az ő módszereik mélységében dolgozik, pusztán szemiotikai megközelítésüket adaptálja vizsgálataiban. A szigorú elvek lefektetése ellenére már az előszóban jelzi, a zárt elemzés nem valósul meg a könyv egészén: az első fejezet, amint láttuk is, inkább a két szövegforma eredetéről, születési körülményeiről szól, sem mint magukról a szövegekről. Másrészt a második és harmadik fejezet tisztán szövegelemző részei sem következetesen elvonatkoztatóak: a tartalmi elemzéskor párhuzamokra, ellentétekre mutat rá, a kor gondolkodása is kifejtésre kerül. Ez azonban nem von le az értékéből, hiszen Choay elsődlegesen nem nyelvészeti könyvet ír, s a tisztán strukturális nyelvészeti eredmények nem rajzolhatnának ki egy szövegekre épülő, mégis elsődlegesen építészeti-elméleti fejlődésfolyamatot. Itt vetődik fel a mű céljának ellentmondásossága: kevésbé igyekszik a vizsgált szövegek építészeti, az épített térrel foglalkozó tartalmának kapcsolatairól és hatásairól szólni, mint inkább a vizsgált szövegek építészeti jelentéstől megfosztott, elszigetelt tartalmáról, s formájuk által meghatározott saját belső tereiről - végkövetkeztetései azonban mégis inkább az előzőekre támaszkodnak. A következőkben tehát a két megalapozó szöveg, elsőként a *De re aedificatoria*,

8 Szent Ágoston (Hippo püspöke). *Isten városáról*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2005. <http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt04022402/tartalom.html> (2012. december)

9 Morus, (Szent) Tamás. *Utópia*. Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2011. ; Morus, Thomas. *De optimo statu reipublicae deque nova insula utopia*. 1516. <http://www.thelatinlibrary.com/more.html>

10 Propp, Vladimir. *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.

11 Lévi-Strauss, Claude. *The Raw and the Cooked*. Chicago: University of Chicago Press, 1983.

12 Barthes, Roland. *Mythologies*. Paris: Seuil, 1957. ; *Éléments de sémiologie*. Communications 4, Paris: Seuil, 1964.

13 Benveniste, Emile. *Problems in General Linguistics*. Miami: University of Miami Press, 1973.

majd a *De optimo statu reipublicae deque nova insula utopia*, azaz az Utópia c. írások szövegelemzésével fogunk foglalkozni, a jelen tanulmány saját nézőpontjából rávilágítva a szöveg szerkezetének valóban téri minőségű létezésére és elemezhetőségére.

1. A szöveg és a tér szabályai – Alberti: *De re aedificatoria*

Alberti traktátusának elemzése a könyv legfontosabb, érezhetően a szerző számára is legizgalmasabb, legkidolgozottabb szakasza. Choay három alapvető célt jelöl a vizsgálat kapcsán. Elsőként a felületes olvasó számára zavarosnak tűnő traktátusszöveg mögött álló, valójában hibátlan logikájú, szigorú és pontos szerkesztést kívánja bemutatni. Másrészt a mű építészet-elméleti olvasatának ismertetésére vállalkozik a kortárs episztemológia, anthropológia és szemiológia eszközeinek segítségével, s a szövegben általánosságban és bizonyos mitikus elbeszélés szakaszokban lappangó látens jelentéstartalmak felszínre hozása révén. Végül Alberti szövegének egyedisége bizonyítására elemző összehasonlítást nyújt Vitruvius *De architecturájával*¹⁴.

Tanulmányom nézőpontjának kialakulása kapcsán az előzőekben már szót ejtettem Choay a *De re aedificatoria* ismertetését célzó duplikált leírásáról. A tartalom vázlatos és a szövegtér részletesebb megismerését célzó jelen en abyme ismertetőmben, a két szakaszt teljesen elkülönítve kívánom bemutatni. Elsőként a tíz könyv tartalmát foglalom össze röviden, ezután térek rá a Choay által felfedezett szerkezeti elemek, logikai operátorok szövegtér-struktúráló hatására, a traktátus saját linearitását követve mutatom be Alberti írásának szerkesztését, végül a szöveg formai elemzésére térek rá. Nem kívánok a francia szerző vizsgálatainak összefoglalásával megfelelni fent bemutatott célkitűzéseinek. Jelen elemzésemben a szövegtér meghatározó szövegelemzési módszereket, s az ezek eredményeiből levonható következtetéseket mutatom be, elhagyva a *De re aedificatoria* Vitruvius traktátusával történő összehasonlítást.

A/ Tartalmi összefoglalás

A *De re aedificatoria* tíz, az építészet egészét különböző aspektusokból feldolgozó, fejezetekre osztott könyvből áll össze. Az előszóban Alberti kiemeli az építészetet a többi művészet közül, az építész intellektuális munkájára téve a hangsúlyt, majd bevezeti az építéssel kapcsolatban álló emberi gyakorlatokat, s a szépség természetét. Mindezzel előrevetíti, felvillantja az teljes mű általános tematikáját. Az első könyv tárgya a *forma*, a szerző azonban indításként a terv, mint önálló alkotás fontosságára tér ki, s meghatározza a koncepcióalkotás folyamatának fő lépéseit. Ezen elemek kapcsán jutunk el a formához, ahogyan Alberti kialakításuk gyakorlati szempontjait taglalja létező példák bemutatásával. A második könyv témája az *anyag*, ám a könyv elején a traktátusíró a tervezés és a kivitelezés közti időszak fontosságára hívja fel a figyelmet, amikor az építész modellt épít, átgondolja a terveket, s kissé lehiggad, elkerülve a kivitelezési szándék elhatalmasodását. Csak ezután olvashatjuk a különböző anyagok (mész, fa, vas, kő, tégl, stb.) gyakorlati felhasználásának szabályait. A harmadik könyv a *kivitelezés munkájára* tér rá, amelyben Alberti az épített környezet konkrét példáinak elemzéséből levezetett általános, absztrakt elveket fogalmaz meg a falak és a lefedések szerkesztésének, építésének vonatkozásában.

¹⁴ Vitruvius, Marcus Pollio. *De architettura*. Valentine Rose (ed.) Leipzig: 1899. (Teubner edition) <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Vitruvius/home.html>

A negyedik könyv kijelölt témáját az *általános jellegű munkák* szolgáltatják. Alberti itt a vágy építészeti megvalósulásával foglalkozik, melynek legalapvetőbb megjelenése az emberben eredendően lakó építési kedv, amely eredménye révén nyújt élményt a szemlélőnek. Itt már konkrét építészeti kategóriákat jelöl ki a szerző, melyeket az emberi természet sokfélesége hív életre, s melyek közül a legnemesebb a város, ezért a különböző népcsoportok letelepedési szokásait, majd a település elemeit ismerteti a szerző. Az ötödik könyv az *egyedi munkákkal* foglalkozna a mű általános terve szerint, azonban az első és második fejezetben ehelyett a ház általános szabályait tekinti át Alberti. Kategorizálásának alapja az ember három tehetsége (az ész ereje, a művészeti tehetsége, a vagyonszerzés képessége), melyben legkiemelkedőbbnek az uralkodót jelöli ki, ezzel meghatározva a programalkotás keretét, a megrendelő, mint meghatározó szereplő jellemzésével. A jó herceg és tyrannos városának bemutatásakor a térbeli eltérésekre mutat rá, s kijelöli az építész feladatát, az igény és a ház viszonyának kiegyensúlyozását. Három példán át, a papok életéhez köthető helyszínek, a templomok, monostorok, iskolák, és a kórház, a börtönök, és a vidéki villa kapcsán mutatja be ennek helyes módját, miközben a quattrocento kiemelt rétegeinek mindennapi életének gyakorlatáról kapunk részletes és élvezetes leírást.

A hatodiktól a kilencedik könyvig a traktátus témája a *díszítés* kérdésköre. Azonban mielőtt Alberti belekezdene, egy újabb rövid előszót találunk, melyben a szerző az őt sújtó intellektuális kihívás nehézségeiről vall, s kritikával referál Vitruviusra, majd definiálja a szépséget, s megfogalmazza annak dicshimnuszát. Felhívja a figyelmet a szépség kétarcúságára, a természetes és az ember alkotta érték szembenállására, s határozottan elkülöníti a tárgy „belsejében” rejlő szépséget a díszítéstől. Miután megismertük a művészet születésének történetét, a szépség az épület egészére és bizonyos részeire vonatkozó törvényeit olvashatjuk, s csak ezután szembesülünk a díszítés konkrét technológiai vonatkozásaival, s az épületek programja szerint kialakuló három nagy díszítési forma (dór, ión, korinthoszi) ismerveivel. Ez után különböző épülettípusok díszítésének módjaival foglalkozik a szerző: a hetedik könyv a *szakrális épületek* díszítését taglalja (pl. templomok, emlékhelyek), a nyolcadikban a *profán középületek* ornamentikájáról olvashatunk (pl. kapuk, hidak, diadalívek, színházak). A kilencedik könyv a magánházak díszítéséről szól, közepén a szépség elméletével, melynek a harmónia fogalmára épül, s a szépség szabályaival. A könyv végén Alberti a hibák elkerülése végett az építész számára fontos tudományok (matematika, festés) elsajátítására hívja fel a figyelmet, megalkotva az építész, mint kivételes intellektuális erejű hős képét. A tizedik könyv témáját és szerkesztését tekintve is kakukktojásnak számít, Alberti a hibák kijavításáról, restaurálásáról, tehát a műemlékvédelem korai vonatkozásairól ír, majd Vitruvius tematikáját idézve a víz és a hidraulika építészeti vonatkozásaival foglalkozik.

B/ Tartalmi-logikai elemek vizsgálata

A De re aedificatoria szerkezetének sarokpontjait az irányelvek és eszközök két nagy csoportjába sorolhatjuk be, melyek különböző típusaira már az előszóban mind találunk példát. Az építés dicshimnuszába ágyazva megismerjük a *gazdaságosság irányelvét*, amely a minden szempontból mértéktartó építészetre vonatkozik, s melynek egyfajta továbbértelmezése az a módszer, mely szerint minimalizált számú terminológiai és konceptuális eszközzel fejt ki az építészet témakörét. Ez az elv az egész szerkesztés alapja, az összes további eszköz meghatározója, melyek két alaptípusa az *enunciatív* és a *logikai eszközök* köre. Az előbbieket szemiotikai, nyelvészeti módszerekkel elemezhetők, az egyes szám első személyű

(továbbiakban E/1), illetve az E/2, E/3 személyes névmások jelentéstartalmának vizsgálata révén: *én*, mint teoretikus; *te*, mint olvasó, szemlélő, megrendelő, kolléga; *az* (is, ea, id latin E/3 semleges nemű személyes névmás), mint az egész történelem, beleértve a múltbeli építőket és produktumaikat. Ennek segítségével válik értelmezhetővé a közlés alaphelyzete. A logikai eszközök Choay terminológiájában az operátorok (Alberti szövegében *principia, partes, rationes*) elnevezést kapják. Ide tartoznak az *alapelvek*, azaz gyakorlati operátorok – amilyen maga a gazdaságosság alapelve is, az *axiomák* és a *meta-mitikus operátorok*.

Szintén már az előszóban megismerkedünk a *triád axiomájával*, az emberi működés három szintjével: szükségesség (*necessitas*), alkalmasság (*commoditas*) és szépség (*voluptas*). Az építészet nagyszerűsége abban áll, hogy mindhárom szintet kiszolgálja. A triád elemei jelölik ki a teljes mű általános szerkezetét: az első három könyvet a szükségesség szintje, a következő hármat az alkalmasság szintje, a rá következő hármat pedig a szépség szintje határozza meg. A triád igen aktív logikai eszköz, hármasságában, vagy elemenként nem csak általános szinten, hanem a különböző belső módszerek, elvek kialakításában kontrolláló, rendező szerepe van, s matematikai műveletként felfogva leggyakrabban a metszetképzés eszköze.

A következő kifejtésre kerülő axióma az „*épület, mint test*” rövidített elnevezést kapja - „*Aedificium, quidem corpus quoddam esse animadvertimus*”¹⁵ („Megfigyeljük, hogy az épület egy bizonyos test is” - saját fordítás) - amely elv egy arisztotelészi hatást is magán viselő esztétika-elmélet magjává is válik. Ebből adódik az axióma ú.n. metodologikus eredménye, mely szerint az épületnek formája van, melyet az elme jelöl ki, anyaga van, melyet a természet határoz meg. Strukturális eredményeként az épület szerkezetének három alapeleme jön létre: csontváz (*ossa*), idegek, vagy szalagok, tehát az összekötők (*nervi, ligamenti*), valamint a kiegészítők, bőr (*complementa*). A szükségesség szintjével metszetet képezve az axióma ilyen módon kiadja az első három könyv tematikáját, melyek sorrendben a forma, az anyag és a szerkezet.

Az első könyv elején Alberti három forrást jelöl meg, melyekből fejtegetéséhez merít: más építészeti írások és a valós épített környezet tanulmányozása mellett, a mű autentikus voltát erősítendő, saját elméjét jelöli meg, mellyel azokat az intellektuális műveleteket hajtja végre, amiket saját építész praxisa során alakított ki. Nem véletlen tehát, hogy a formaalkotás forrásaként a már önmagában értékes koncepciót, tervet jelöli meg. Az első település eredet-mítoszán keresztül fejti ki a tervezési folyamat triád révén létrejövő, a gazdaságosság elvével áthatott hat egyszerűsített kategóriáját, mely *az építés hat műveletének axiómája* névre hallgat Choay nomenklatúrája szerint. Ezek sorban a helyszín (*regio*), az építési terület (*area*), az alaprajz (*partitio*), a falak (*paries*), a tető (*tectum*) és a megnyitások (*apertiones*). A tervezési folyamat folytatásaként a második könyv elején az *időtartam alapelve* szerint egyfajta időhúzásra int, kiemeli a tervek átgondolásának fontosságát és a modellek készítését, s csak ez után tér rá a különböző anyagok használati szabályaira, majd a harmadik könyvben a szerkezeti elemek meghatározására.

A negyedik könyvben kerül részletesebb kifejtésre a szintén már az előszóban bemutatott alaptétel, *az emberi használat taxonómiájának axiómája*. A következő sor különböző változatokban, többször megjelenik a könyv első felében: „*Aedificatoria, ... tamen hominum causa esse constituta*”¹⁶

15 Alberti, Leon Battista. *De re aedificatoria* [c. 1452]. Proemium. Florence: Nicolo di Lorenzo Alemanno, 1485. <http://archive.org/stream/dereaedificatori00albe#page/n7/mode/2up>

16 Ibid. Liber IV.

(„Mégis az ember az oka az építés kialakulásának” - saját fordítás). Ezen a ponton Alberti teljesen új osztályozást vezet be, melyet már nem a szükségesség, hanem az emberi természet sokfélesége, az emberi vágyak tág, térképző köre a *commoditas* (alkalmasság, kényelmesség) fogalmán át határoz meg (vö. '20-as évek progresszivistá urbanisztikája). Choay leszögezi, ezen új metódusnak nincs köze sem a pszichológia, szociológia, vagy kultúrantropológia módszereihez, sem az antik politikai célú társadalom-osztályozó gyakorlataihoz. Alberti általános (*universis*) és egyedi (*partibus ... distinctosque recenseas*) törvényekre bontja az épületet meghatározó szabályokat, s ezzel párhuzamosan elkülöníti a közösségi és magán - városra és házra vonatkoztatott funkciókat. Gyakorlatilag az univerzális, partikuláris, publikus és privát jelzők lehetséges logikai kombináció határozzák meg a 4. és 5. könyv tematikus szerkesztését, azonban Alberti saját értékrendjét követve, az előbbi teljes egészében az általános nézőpontból foglalkozik a várossal és középületeivel. Saját elveihez következetesen viszonyulva, az elemek minimalizálása jegyében a traktátusíró a várost a házzal megfelelőként kezeli, az építés hat műveletének már definiált axiómáját vonatkoztatva rá. Kiderül, hogy a város legfontosabb részei a megnyitások, melyhez az utak, hidak, kapuk, terek objektumait rendeli hozzá (vö. Kevin Lynch kognitív térképek eredménye). Fontos megjegyezni, hogy Alberti mindvégig az általános szabályalkotás szintjén marad, rendszert ad, amivel vizsgálhatóvá válik a város, ám tudatosan elkerüli a modellalkotást. Bár Alberti értékelése szerint a legtökéletesebb emberi mű a város, s valóban az ezzel foglalkozó három könyv (4-6) válik a traktátus szívévé, szemben Filaretevel¹⁷, nem emeli önkényesen az urbanisztikát az építészet fölé, s ugyanazon rend keretei között vizsgálja a két témát.

Az ötödik könyv elején Alberti a ház általános szabályrendszerét megalapozandó a programalkotáshoz tér vissza. Ennek folyamatát logikai műveletek sorával ismét leírható módszerként definiálja. A projektben a *párbeszéd alapelve* szerint résztvevő társadalmi szereplők vizsgálata után két pár operátorral történő összevetés (közösségi-magán, szekuláris-szagrális) következik, amelynek eredményeként az alkalmasság szintjén egyedi szabályok vezethetők le, s végül az ily módon létrejött összes kategóriát a koncepció axiómájának hat operátorával „metszi el”. Choay szembehelyezkedve Eugenio Garin nézetével kiemeli, hogy Alberti nem értékeli a feltérképezett emberi igényeket, hanem az épített tér velük való kapcsolatát neutrális alaphelyzetből vizsgálja. Bár a traktátusíró programelmélete arisztotelianus gyökereken alapul, a fizikai és szublimáris világ párhuzamainak vizsgálatából eredeztethető, s a „techné” iránti lelkesedés motiválja, ám egyediségét mi sem bizonyítja jobban, mint a quattrocentóban idáig meg nem nevezett, az emberi vágyakon alapuló univerzális-partikuláris ellentétpár két fajta szükségességének felmutatása.

A traktátus következő nagy szakasza az építészet esztétikai vonatkozásait dolgozza fel. A hatodik könyv elején a szépség dicshimnuszát olvashatjuk: „... sit pulchritudo quide certa cum ratione concinnitas universarum partium in eo cuius sint, ita ut addi aut dimini, aut immutari possit nihil¹⁸” („... a szépség a részek azon ésszerű harmóniája a testen belül, amelyhez sem hozzáadni, sem elvenni vagy változtatni nem lehet” - saját fordítás). Alberti felfogásában a szépségnek, mely nem összekeverendő a díszítéssel - bár ez a szövegben is önellentmondásokat eredményez, kettős természete van: belső és racionális. Ezt a művészetek (*artes*) születését leíró eredet-történet is alátámasztja, mely szerint a művészet, ahogy az építészet is, kezdetben a véletlen folytán jött létre, s később fejlődése során kezdték tökéletesíteni: a görögök a természet megfigyelése és kísérletezés útján, Itáliában a racionalizáció következményeként, az alkalmasság vonatkozásai révén érte el tetőpontját. Choay értékelése szerint a traktátusban a szépség filozófiai

17 Di Piero Averlino, Antonio (Filarete) *Trattato d'architettura* (1451-1465) *Filarete's Treatise on Architecture: Being the Treatise by Antonio di Piero Averlino, Known as Filarete*. Transl. John R. Spencer. Facsimile ed. 2 vols. New Haven: Yale University Press, 1965.

18 Alberti, Leon Battista. *De re aedificatoria* [c. 1452]. Proemium. Florence: Nicolo di Lorenzo Alemanno, 1485. <http://archive.org/stream/dereaedificatori00albe#page/n7/mode/2up>

törvényeinek kifejtése, s a hat operátorral történő összevetése kissé zavaros eredményt hoz, mivel még nincsenek meg Alberti korában az esztétika megalapozásához szükséges módszerek. A nehézség feloldására a természet, természetesség vonatkozásait használja Alberti, s így a kilencedik könyv elején, a szépség-elmélet kifejtésekor újra találkozunk a concinnitas (a természet eredendő harmóniája) fogalmával – melynek értelmezési bonyodalmaira jelen tanulmányban nem térek ki. Immár külön logikai operátorként felfogva, Alberti hatodik alaptétele a *concinnitas axiomája* szerint a szépség három meghatározója a tárgy hasonló és különböző részeinek száma (numerus), az arány (finitio) és a tárgy önmagában, és/vagy részeinek egymáshoz viszonyított elhelyezkedése (collocatio). Itt érdemes megemlíteni az „épület, mint test” axiómájának harmadik, ún. organikus eredményét, amely az épület részei és egésze viszonyát meghatározva lehetővé teszi, hogy a traktátus második és harmadik szakaszában szabályok létrehozását segítse elő az axiómával történő metszés logikai művelete.

Az egyetlen, idáig még nem érintett logikai művelet, a *meta-mitikus operátorok* mechanizmusa, ezeket részletesen fogjuk tárgyalni a formai szövegelemzés alkalmával. Ezen mitológikus köntösbe bújtatott ám teljesen egyedi, szabadon kezelt eredet-történetek alapvető szövegstrukturáló szerepe, a traktátus hármas, hierarchikus rendszerének megalapozása: a konstrukció fizikai, mechanikai tényezőkön alapuló logikus törvényeinek, a konstrukció épületek sokféleségén alapuló szabályok és a szépség szintjének aktív előkészítése.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a traktátus tartalmi elemei, a különböző irányelvek és eszközök határozzák meg a szöveg szerkesztését. Ahogyan az épület terei a program és funkció elvei szerint struktúrát alkotnak, úgy tartja össze a szöveg tartalmának térbeli építményét az akkurátus pontossággal és következetességgel elhelyezett logikai elemek sora.

C/ Formai vizsgálat

Ha az előző elemzésben bemutatott tartalmi eszközök által létrehozott struktúrát az épület belső terének rendszeréhez hasonlítottuk, úgy a most következő vizsgálat során az épület szerkezeti elemeinek erőjátékát, statikáját és ennek a teljes teret meghatározó vonatkozásait fejtjük fel a továbbiakban. Eszerint a traktátus elemzésének befejezéseként a szöveg narratívájára és annak nyelvi eszközeire fókuszálunk. A vizsgálat megértéséhez Emile Benveniste francia strukturalista nyelvész munkásságát kell elsőként megérteni, aki kifejezés-lingvisztikájában a francia igeidőket két különböző, egymást kiegészítő rendszer elemeiként fogja fel, ezáltal megkülönböztetve a *diskurzus* (discours) és a történet, elbeszélés (histoire) fogalmát. A diskurzus jellemzője a beszélő jelenléte, tehát az E/1, a tárggyal való kapcsolat, a múlt időn kívül a többi igeidő használata, a jelen idő dominanciája mellett. Ezzel szemben az elbeszélés mellőzi az egyes szám első és második személyű névmást, főként az E/3 használatáért, amely viszont valójában mindenféle személy hiánya, „maguk az események beszélnek¹⁹”. Itt főként a folyamatos és előidejű múlt idő, valamint a várható jövő idő használata jellemző, melyek egy másik tér-időbe helyezik ki a narratívát. Benveniste általánosságban párbeszédként definiált minden olyan narratívát, amely tartalmaz shiftereket, azaz olyan nyelvi elemeket, melyek összekapcsolják a szöveget a situation d'énonciationnal, azaz a közlés helyzetével, s ennek megfelelően elbeszélésként értelmezett bármely shifter nélküli narratívát. Azonban mivel ez a definíció túl általános és nem

19 Benveniste, Emile. *Problems in General Linguistics*. Miami: University of Miami Press, 1973.

képes elméleti ellentétekkel dolgozni, Jenny Simonin-Grumbach²⁰ átfogalmazta Benveniste elméletét, s ezzel a teoretikus szövegek új tipológiáját hozta létre. Ez alapján diskurzusnak nevezzük azon szövegeket, melyben a szerző megjelöli, vagy kapcsolatot teremt a közlés helyzetével, ezzel szemben pedig elbeszélésnek hívjuk azokat, ahol a szöveg az előző híján pusztán önmagával, a közölt helyzettel (situation d'énoncé) áll kapcsolatban.

Alberti De re aedificatoriája hibridként viselkedik a fenti szemantikai rendszerben elfoglalt helyét illetően, hiszen megtalálhatók benne a diskurzus és a teoretikus szöveg, valamint a történeti elbeszélés szilánkjai is. Ez utóbbiak két típusra bonthatók, az eredettörténetekre, és az illusztratív narratívákra, melyek a szerző véleményét hivatottak alátámasztani. Speciális módon, Alberti illusztratív narratívái, azaz átemelt történeti idézetei nem választhatók el a traktátus azt körbeölelő szövegétől, s a shifterek hada, amelyek egyszerre utalnak a közlés helyzetére és a közölt helyzetre, szinte teljesen feloldja a traktátus szövegét a narratívától elválasztó határokat. Mivel tehát az anekdota jellegű betétek Alberti esetében teljes mértékben a szöveg közlésének szuverenitása alá vannak rendelve, csak pseudo-narratívákról beszélhetünk esetében, melyeknek azonban a megszokottól eltérően még egy funkciójuk van. Ezek a szövegbetétek nem csak a történelmet idézik meg, hanem magát az időt, amely dinamikus voltában, a pusztulás és teremtés körforgásában folyamatosan átjárja mind Alberti szövegét, mind magát az építészetet.

Choay a narratíva tárgya és az időlegesség kettős szerepét kívánja még világosabban kimutatni az eredet történetek vizsgálata révén. Lévi-Strauss szöveg-elemző módszerének analógiájaként olyan mondatok sorozatára bontja Alberti eredet-mítoszait, amelyek a feladat (küldetés) és a tárgy közötti viszonyt írják le, kiemelve az idő dimenziójára vonatkozó határozókat és igealakokat. Emellett Choay rögzíti a szövegben elfoglalt pozíciójukat is, értékelve annak hatékonyságát és kapcsolatát a szövegkörnyezettel. Alberti az építészetet, mint művészet születésének Vitruviusnál megismert történetét 4 rövid, önálló etiológiai sémává (Paul Veyne) szétbontva helyezi el a szövegtér lényeges pontjain. E négy sémát az absztrakció, és aktív funkcionális szerep határozza meg. A Vitruvius számára oly kedves festői részletek, erdőtüzek, rituálék mind kivesznek Alberti leírásaiból, a lecsupaszított szövegek alapelvekként állítják eléink az Ember első cselekvéseit (principio vö. in principio). Ez által olyannyira a közölt helyzet részévé válnak az etiológiai sémák, hogy azok elvesztik történeti narratíva mivoltukat, melyet csak erősít, hogy tudatosan jelzi saját szerzőségét. Így válnak valójában meta-mítikus operátorrá, a logikai operátorok erősítőjévé a De re aedificatoria eredet-mítoszai, melyek ellentmondásosan egyszerre megtartják és rombolják le a mítikus formát. Episztemológiai eszközként valahol félúton helyezkednek el az ősi etiológiai mítoszok és a kortárs kulturális univerzália²¹ fogalma között.

A nyelvészeti vizsgálatok tehát arra a különleges időkezelésre mutatnak rá Alberti esetében, mely az építészeti történeti teremtésének ideje és az építészeti teremtés elméleti fogantatásának absztrakt, folyamatosan alakuló ideje között feszülő ellentét feloldására tett kísérlet. A múltidők folyamatos használata ellenére az eredet-mítoszok már nem referálnak az időtartamra, befejezettségüket fölkarolja az Alberti-féle közlés, történeti szöveg-állapotukat levetve pusztán a traktátus egyetlen dimenziójává zsugorodnak össze.

20 Simonin-Grumbach, Jenny. „Pour une typologie des discours”. In Julia Kristeva et al, eds., *Langue, discours, société. Pour Emile Benveniste*. Paris: Editions du Seuil, 1975.

21 Claude Lévi-Strauss, vö. Triandis, H. *Some Universals of Social Behaviour*. In. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1978, 4.

Itt érdemes kiemelni, hogy Alberti fent bemutatott eszközei olyan nagy hatást váltottak ki, olyannyira tökélyre fejlesztett elemei a téralkotás elméletének, hogy egy részük stabilan előfordul a De re aedificatoria követő szövegekben is. A tartalmi elemek vonatkozásában az építés szabályainak szelektív gyűjteményét, az eredettörténeteket és az építész, mint hős szerepét, a nyelvi eszközök közül az E/1, a shifterek és az Alberti-féle időkezelés jeleit, végül konkrét elvként az „épület, mint test” axiómáját találjuk meg a további traktátusok elemzésekor. Ezek az elemek tehát egy olyan eszköztár részévé válnak, melyek révén a 15. század végére egyfajta traktátusírási hagyomány alakul ki.

2. Mese a tér képéről – Morus Tamás: De optimo statu reipublicae deque nova insula utopia

Míg az előzőekben a De re aedificatoria szövegterének elemzésén át ismertük meg a traktátus szabályalkotó gondolkodásmódját, a következőkben Morus Tamás utópiáját vegyük vizsgálat alá. A traktátus esetben nyilvánvaló volt konkrétan a téralakítás megvalósítására irányuló attitűd, bár keveset olvastunk a konkrét térről, az Utópia esetében ezzel szemben igen sok szó esik az építészeti térről, mégsem vagyunk biztosak a célzott megvalósítás lehetőségében. Az Utópiát sokan vizsgálták és kommentálták morális, vallási, gazdasági és politikai dimenziói vonatkozásában, s a különböző olvasatok általános vonás, hogy bár némi társadalmi hatékonyságot észlelnek a szövegben, nem tulajdonítanak effektív politikai eredményességet az így ideológiai síkon, csak könyvnek megmaradó írásnak²². Ez a szemlélet azonmód cáfolható, hiszen a dél-amerikai jezsuita redukciók téri és társadalmi rendje Morus Utópiája, valamint Tommaso Campanella Napállama²³ modelljének megvalósításaként jött létre. Marinnal szintén szembehelyezkedve, Choay bevallottan provokatív nézőpontból, a modell tér a tér intézményesítése révén realizálható mivolta felől tekint az utópiára, így ezen vonatkozás vizsgálata válik elemzésének sarkalatos pontjává. A La regle et le modeleben a szerző elsőként tehát tartalmi vizsgálattal, a modell tér leírásaival foglalkozik, definiálva a tükör- és utópia-szintet, majd rátér a szöveg formai elemzésére, végül Morus modelljét Platón térszemléletével veti össze. Elemzésemben ezt a gondolatmenetet követem végig, kiegészítve a könyv általános szerkezetének ismertetésével, s a téri leírások pontos helyzetének megjelölésével.

A/ Tartalmi elemzés

Choay az Utopia and the Anthropological Foundation of Built Space c. cikkben közérthetően bemutatja az Utópia hármas tagolású, igen egyszerűnek tűnő szerkezetét, melynek elemei rendre a társadalom kritika, a modell tér és a modell társadalom bemutatása. Azonban mielőtt rátérnénk a La regle et le modele saját gondolatmenettel bíró utópia-elemzésére, tekintsük át kissé részletesebben az angol államférfi, s egyszerre költő könyvének szerkezetét. Bevezetőként Morus Aegidius Péternek írt levelét olvashatjuk, amely az Utópia kéziratának kísérőleveleként a könyv megírásának fiktív szituációjára utal, s melyben a szerző arra kéri barátját, hogy a szöveg valóságosságát megerősítendő, küldje azt el Raphael Hythlodeusnak²⁴. Az első könyv már ennek a közléshelyzetnek az előzményeivel, azok részletes magyarázatával indít, megismerjük benne Csupatúz Rafaelt, Amerigo Vespucci

²² Marin, Louis. *Utopiques: jeux d'espace*. Paris: Editions de Minuit, 1973.

²³ Campanella, Tommaso. *A Napváros*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1959.

²⁴ „bolondságot terjesztő”, gr.; Csupatúz, Kardos Tibor ford., Délibáb János, Moór Gyula ford.

hajósát, aki a Morusnál folyó beszélgetés délelőtti szakasza során indokolt kritika alá veszi Anglia állami rendjét és vezetésének működését. A két könyv közötti szünetben a szereplők megebédelnek, majd újra elfoglalják helyüket a kerti padon, s a második könyv tartalmaként Raphael elmeséli az első beszélgetésben is többször példaként említett Sehol szigeten (Utopia szigete) tett látogatásán tapasztaltakat.

Elsőként a Seholincs (azaz Utopus) király nagy vállalása révén félszigetből lett sziget földrajzi terének leírását olvashatjuk, annak formáját, nagyságát, kikötőjét, majd a városok és a földek elhelyezkedése kerül sorra. Megismerjük a mezőgazdaság és gazdálkodás módjait, s a városi és vidéki lakosság cseréjének rendjét. A második fejezetben bemutatásra kerül a szigetország fővárosa, Láthatatlan (Amaurotum, jelentése: halvány, árnyékos, gr., fordítás: Légvár; forrás Odüsszeia,) s mivel az összes város épített tere Seholincs király egyetlen terve alapján készült, ezért ezáltal egyszerre el tudjuk képzelni Utópia valamennyi városát. Megtudjuk, hogy a főváros nagy hegy lejtőjén fekszik, négyzetes alaprajzú, s apály-dagály jelenség figyelhető meg Száraz folyóján (Anydrus, gr.). Ezután megismerjük a város hídjait, vízellátásának mérnöki szerkezetét, védőfalait, házsorokkal szegélyezett utcáit, s az épületek mögött húzódó gyönyörű kerteket. Bár a lakóépületek egykor nádtetejű, faszervezetes kunyhók voltak, mára három emeletes kőburkolatú lapostetős házak állnak. Ezután a társadalom berendezkedéséről beszél Raphael, az elöljárókról, a hatóságokról, valamint a nép mesterségeiről, tudományáról és játékaikról. A társas érintkezésről szóló szakaszban megértjük a család szerepét, s megtudjuk, hogy a városok lakosságának száma állandó. Kiderül az is, hogy a város négy egyenlő részre van osztva, központjában piaccal, s hogy a vágóhíd és a kórház intézményei a településen kívül helyezkednek el. A negyedekben külön étkező csarnokokban folyik a közös étkezés, a társadalmi hierarchiát is tükröző rend szerint. A továbbiakban megismerjük sorra az utazás lehetőségeit, a lakók vélekedését az aranyról és a pénzről, tanulmányaikat, élvezeteiket és törvényeiket. Ez után szó esik a rabszolgatartásról, a házasságról, s végül a szigetlakók vallásáról, s félhomályos, tágas templomairól, zenéjéről mesél Raphael.

Choay a *La regle et le modele*ben a második könyvtől indítja az elemzést: azon túl, hogy ezáltal Morus kiemeli az épített környezet fontosságát, a tér - mely a sziget harmonikus társadalmának fenntartója - valóságosságát is bizonyítani akarja. A téri leírások tehát két csoportba sorolhatók, melyek közül első, a *portré tér* az egyedi tulajdonságokkal bíró fizikai leírásából bontakozik ki: *locus*, mely konkrétan a sziget, mint Anglia, Amaurotum, mint London jellemzőit hordozza magán. Ezzel szemben a *modell tér* képe delokalizált, reprodukálható emberi és kulturális normák anyagtanulmányokként jelenik meg. Ez utóbbi típus leírásában előforduló fő elemek sorra a városfalak, az utcák, a phylarchok lakása, a közkertek, majd a városi és vidéki ház. Érdekes és sarkalatos hiányra hívja fel a figyelmet Marint idézve a szerző: Morus leírásából hiányoznak a politika és adminisztráció terei, valamint az oktatás térhálózata. Továbbgondolva, kiderül, hogy a politikának a társadalom életében sincs igazi helye, valójában működését a szokások rendezik, méghozzá pontosan a változatlan téri rend mindenre kiterjeszhető eszközével. Ezzel szemben azonban az otthon, a gazdaság és vallás terei kiemelten jelennek meg a leírásban. A lakók így napi gyakorlatuk során bizonyos helyekhez – melyek bár zárt ajtók híján teljesen átlátszóak – mégis kötődhetnek.

Ezen a ponton érdemes összevetni Morus modelljét Alberti rendjével. A traktátus szemléletével ellentétben az Utópiában az emberi munkának nincs kreatív szerepe, sem a vágyak és szükségletek, sem az alkalmasság elve nem hat a téralakításra. Az építészeti tér tervezési módszerei helyett Morus a geometria eszközével mindenhol alkalmazható prototípust, ezáltal egyfajta tervet hoz létre. A heterotróp természeti tér változásaira fittyet hányó homogén, izotróp tér a társadalmi gyakorlatok reprodukálását hivatott fenntartani, s ezáltal teljes egészében megszünteti az időt, melynek kreatív

dinamikája Alberti traktátusában sarkalatos, mindent átható elem volt. Mindennek tükrében belátható, hogy az Utópia modell tere egyfajta ellentér, mely funkciója szerint egyenesen megelőzi a tériesedést. Platóntól kölcsönzött, eredetileg az írásra értett fogalmat használva, igazi pharmakon, amely egyszerre gyógyszer és méreg.

A társadalmi modell mátrixát fenntartó téri rend szükségességének indoka az utópia műfajának másik kelléke az ún. modellező kritika. Utópia társadalmának rendjét nem ex nihilo hozza létre a szerző, hanem Anglia 16. század eleji szociális viszonyainak inverzeként. Choay a francia pszichoanalitikus Jacques Lacan²⁵ fogalmát átértelmezve az utópia *tükör-szintjeként* nevezi a mű ezen rétegét, mely az egzotikus civilizációk megismerésére lehetőséget adó utazások elterjedésével áll szoros kapcsolatban (l. „Old world” vs. „New world” Raphael elbeszéléseiben). A más társadalmakkal való tér-időbeli konfrontáció önkritikát vált ki a reneszánsz emberből, az utazó először önmagát győzi le. Morus téri modellje tehát az európai történelemben felmerülő önazonosságra, identitásra is keresi a választ, hiszen világossá válik számára, hogy a társadalom meg tud változni, ki tud lépni az azt ezidáig létrehozó hagyomány vonzásából. A modell-alkotás ereje abban áll, hogy az így új, jó megoldásként feltáruló végtelen lehetőség korlátlan szabadsága elleni védelemként, egyetlen, abszolút érvényű megoldást, stabilizáló erejű képet - imagot rögzít elénk. Morus tehát térben, az egyén látható szintjén reprodukálja a társadalmi ön-projekció fogalmát, ezzel létrehozva a nyugati kultúra fejlődésének meghatározó lépcsőjét, az *utópia szintjét*.

B/ Formai-nyelvészeti vizsgálat

Az Utópia látszólag egyszerű szerkesztésén felülemelkedve, Marin Lévi-Strausstól átvett fogalmával élve a mű réteges struktúráján át érzékelhetjük irodalmi valóságának komplexitását. Mi az oka, hogy Morus a könyv szereplőjeként nem veszi fel sem Utópia tervezője, sem a szemtanú szerepét, ez utóbbi felelősségét Raphaelre hárítva? Miért igyekszik Morus olyan kínosan, hogy valóságosnak, jelenlevőnek tüntesse fel az elképzelt szituációt? Choay a személyes névmások és igeidők nyomon követésén alapuló formai vizsgálat eszközét választja mindennek megválaszolására. Első pillantásra két diskurzusként értelmezhetnénk Morus, majd Raphael narratíváját, amelybe egy-egy belső elbeszélés is be van ágyazva. Azonban attól függetlenül, hogy Morus vagy Raphael beszél ezekben egyes szám első személyt, múlt idejű igealakokat, a közlés helyzetére való megannyi utalást és shiftert használva, a szöveg mégis egy Simonin-Grumbach²⁶ által leírt speciális, a párbeszédet és történetet egyesítő *pszeudo-diskurzus*-kategóriába esik, melyben az *én* funkciója az *ő*-vel felcserélhető, mintha csak valaki más mesélné a történetet. Sorrendben az első ilyen, Morus elbeszélése, melynek Choay az R1 jelölésű távlati-fikció (fiction de la perspective) nevet adja, melynek célja Raphael személyének kétségtelenül hihetővé tétele. Ennek eszköze a szerző és a fiktív szereplő *én*-jének összemosása, s a múlt idejű elbeszélés jelen idejű párbeszédre váltása. A párbeszédet és résztvevőit összemosódnak az elbeszélő közléshelyzetével, és a shifterek eszköze által azonosnak érzékelhető szöveg-tér révén olyan perspektívába kerülnek, amelyben feloldódik az elképzelt és a valóságos között húzódnó határ.

25 Lacan, Jacques. *Ecrits*. Paris: Editions de Seuil, 1965. *Ecrits: A Selection*, trans. Alan Sheridan. New York: W. W. Norton & Company Inc., 1977.

26 Simonin-Grumbach, Jenny. „Pour une typologie des discours”. In Julia Kristeva et al, eds., *Langue, discours, société. Pour Emile Benveniste*. Paris: Editions du Seuil, 1975.

A második pseudo-diskurzus Raphael beszámolója Utópiáról, melyet Choay elemzésében R2-vel jelez és a motívum-fikció (fiction du motif) névvel illet. A motívum fikció hossza és a jelen idejű igealakok használata révén azonban kevésbé tűnik egy utazás történetének, elbeszélésnek ez a szakasz, mint inkább diskurzusnak a beszélő kommentárjai és értékelései révén. Két típusú történetet találunk ebben a szakaszban: az (r) jelet kapja a Raphael utazását elbeszélő, Utopia leírását tartalmazó, E/1-ben írt diskurzus, (r') felel meg az előzőbe beágyazott, a történet szerint Utópia évkönyveiből idézett, E/3-ben írt szakasz. Ebben új szereplőt mutat be, Utopus királyt, aki azonban Raphael személyével ellentétesen, teljes mértékben fiktív karakter. Mi az oka annak, hogy Morus látszólag tökéletesen szembe megy eddigi logikájával, és a shifterek garmada és a kijelentő módú jelen idejű igealakokkal felvértezett elbeszélés realitását egyetlen mozdulattal meggingatja? Az r' szakasz tartalmi vizsgálatából kiderül, hogy Utopus személye terve révén a kapocs a portré és a modell tér között, a régi és új világ, azaz a hagyomány és a társadalmi változás terminológiák között feszülő ellentétben. Ezzel párhuzamosan, az r jelű leírásban szintén megannyi ellentmondást találunk, melyek világunk és Utópia, Morus személye és Utopus, a kritika és a modell, a valóság és a képzelet között feszülnek, s ezek feloldója pedig Raphael személye. Claude Lévi-Strauss²⁷ szerint a mítosz kritériumai a következők: az ellentétek feloldása szimbolikus szinten, ezáltal transzformációk végrehajtása, és az idő dimenziójának megszüntetése, mely három tartalmi feltételnek mindkét szöveg, r és r' egyaránt megfelel. Azonban a mítosz formai-nyelvészeti követelményeinek, mely az E/3 és az elbeszélő múlt használata, csak r' felel meg, hiszen r, Raphael E/1 elbeszélése alapján jelen időben bontakozik ki.

A két elbeszélés hősei a reneszánsz téri felfedezéseit elemeiben használják: az építészek festők gondolkodása révén a perspektíva megértéséből származó ikonikus tér, illetve ezzel párhuzamosan a hajósok és utazók szemléletéből kiinduló földrajzi tér objektifikációját. Azonban a modell tér eszköze, Utopus király vívmánya eltér a reneszánsz művészek módszereitől. Morus megsejti a homogén téri eszköz értékrend alkotó hatalmas erejét, ám nem meri valósnak képzelni. Szimbolikus operátort képezve belőle elveszi annak természetességét, s ezáltal mitizálja. Az utazás leírása ezzel szemben eredendően játékos elem, a reneszánsz szubjektivitásából eredeztethető látogatás a fantázia világában, melyet egyedi módon, az enunciatív ellentét feloldásaként az egyes szám első személy használatával közelít meg. Morus az *én* leírásakor egyszerűen valaki más is lehet, elsőként Raphael, majd Utopus, Utópia modelljének kitalálója, vagy a könyv szerzője. Az utópia tehát olyan eredeti szöveges forma, amely félúton van a mítosz (amely anonim, személytelen és szimbolikus) és a szimuláció (melynek szerzője megjelölt, tárgyakat feltételez és elképzelt) között.

C/ Morus és Platón terei

Az ókori szövegek vizsgálatából egyértelműen kiderül, az utópia szöveges műfajának megalapítója Platón, akit az időleges kapcsán érzett szkepticizmus az időtlen modell alkotás felé vitt. Azonban a filozófus Állama²⁸ nem téri jellegű, csak a logos révén értelmezhető, s pont a tériesedett, anyagi, vizualizálható, romlott világ hívja életre, tehát a pharmakon tér negatív hatása. Ezzel szemben a Törvényekben²⁹ már egyszerre találunk geometriai és téri leírást, mely Vernant³⁰ elemzése szerint már modellként értelmezhető, ám nem a platóni értelemben: érzéki tapasztalat hatására

27 Claude Lévi-Strauss, vö. Triandis, H. *Some Universals of Social Behaviour*. In. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1978.

28 Platón. *Az Állam*. Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2008.

29 Platón. *Törvények* in. *Platón összes művei*, Bibliotheca Classica Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984.

30 Vernant, Jean-Pierre. *Myth and Thought Among the Greeks*. London: Routledge & Kegan Paul, 1983.

létrehozott téri kivetülésről van szó, amely nem kíván reálisnak tűnni, így heurisztikus metódusként, szimulációként fogható fel. Emellett Platón téri modelljének célja egy elveszett társadalmi rend visszaállítása a téri emlékezet – mnémé - révén, melynek eszköze az emberi vágyak által nem befolyásolt, egyszerű és geometrikus, isteni törvényeken alapuló tér, a pharmakon pozitív oldala. Morus mindebből kinőve alkotja meg saját utópiájának téri kereteit, kiemelve a platóni modellt eredeti kontextusából, s áthelyezi annak súlypontját. Ez a szemléletváltás teszi az Utópiát megalapozó szöveggé. Szemben az antikkkal, ahol a szent elsősege még kétségtelen, a reneszánsz gondolkodástól vezérelve Morus megalkotja az építész-hős szerepét, aki a creatio megvalósítására egy deszakralizált, átfordított rendet hoz létre, a teret pozitív, univerzalizáló eszközként használva.

Az elemzések végére érve érdemes feltennünk a kérdést: milyenek látjuk az azonos tőről fakadó, a reneszánsz kor deszakralizált rendjének útkereséséből kiinduló, ám két merőben különböző gondolkodásmód eredményeként létrejött írás nyelvészeti eszközökkel felszínre hozható belső szövegtereit? Jól látható, hogy a traktátus tartalma elvont, filozofikus, tágabb értelmezésben tudományos: alapelvek, szabályok gyűjteménye, melyek egy a jövőben létrehozandó téri rend gyakorlati létrehozásához szolgálnak elméleti háttérrel. Egyfajta immanens intellektuális alapanyag, amely nehezen vizionálható, szövegszerű. Az írás szerzője azonban építész, aki nyilvánvalóan creatioként fogja fel könyvének létrehozását, így ebből a homogén elméleti tartalomból a logikai eszközök segítségével konstruálni kezd, s a traktátust épített struktúrává formálja: szöveget „épít”. Ezzel szemben az utópia tartalma fikatív, meseszerű, irodalmi, s mivel alapvetően az elképzelt hely leírására irányul, legfőképpen téries. Azonban Morus, jogászként és íróként főként enunciatív eszközökkel operál, s ezáltal szövegtere kevésbé konstruált, mint inkább réteges, szokványosabban irodalmi.

Szövegtértől a szövegig

A fenti gondolatok részben arra is magyarázattal szolgálnak, hogy mi az oka az Alberti szövegelemzés kapcsán levonható eredmények ismételt közlésének a *La regle et le modele* második fejezete végén. Szemben az építészeti konstrukciójú traktátussal, az Utópia szövegtere könnyebben leírható a narráció segítségével. Azonban a sok szövegtől megfáradt elme játékos ötletétől vezérelve, tegyük egy gondolati kísérletet arra a következőkben, hogy mely médium használatával lehetne a szövegterek elemeinek összefüggéseit a leghatékonyabban kommunikálni?

A *De re aedificatoria* esetében a választ maga Choay adja: a *La regle et le model* végén megtaláljuk a traktátus teljes szerkezetét ábrázoló magyarázó diagramot, amely egy pillanat alatt áttekinthetővé teszi mindazt, amit a fejezetben a szerző részletesen fejteget. Az indoklást is megtaláljuk a könyvben, bár csak fél oldalt szán erre a témára a csaknem 300 oldalból a szerző. „Az építés vágya, akár az építészre, akár a megrendelőre vonatkozik, csak a rajz segítségével válik kommunikálhatóvá”-írja Choay Filarete traktátusának³¹ elemzése kapcsán. Bármennyire is magától értetődő ez a felismerés, mégis időzzünk el egy pillanatot rajta. Choay kifejti, a rajz szerepe az antik traktátusokban alapvető, de csak mint eszköz funkcionál a különböző épület típusok katalógusának létrehozására. Filareténél azonban valódi köztes szintként a szöveg és az épület között, egyrésztől célzottan a

31 Di Piero Averlino, Antonio (Filarete) *Trattato d'architettura* (1451-1465) *Filarete's Treatise on Architecture: Being the Treatise by Antonio di Piero Averlino, Known as Filarete*. Transl. John R. Spencer. Facsimile ed. 2 vols. New Haven: Yale University Press, 1965.

tartalom illusztrációjaként, másrészt a szövegen belüli tér-teremtő értékének használatán át jelenik meg, hic et nunc a szimuláció aktív eszközévé válva. Filarete tehát Alberti alkotó szemléletét átvéve explicit operátorként kezeli a rajzot. A rövid ám értékes összefoglaló, úgy tűnik magára a *La regle et le modelere* is vonatkoztatható lenne: pontosan a rajz tér-teremtő tulajdonsága válhatna kihasználhatóvá főként az építészeti jellegű szövegterek, tehát a további traktátusok szerkezeti elemzéséhez köthetően.

Ezzel szemben az Utópia esetében, tekintettel annak egyszerűbb szövegterére, a rajz, mint tartalmi illusztráció kerülhetne előtérbe. Valójában már a kerettörténet különböző jeleneteitől kezdődően, a képzelet akaratlanul is elidőz az enunciatív eszközök révén valósnak feltüntetett, irodalmi megfogalmazásban közölt történéseken. Az előzőekben láthattuk, hogy a modell ab ovo abszolút érvényű megoldás, azaz stabilizáló erejű kép – imago. S valóban az Utópia narratívájának leglényegesebb szakasza, a modell tér leírása kapcsán vizualizálható képek sorát festi elénk. Ezáltal arra a következtetésre juthatunk, hogy az Utópia tartalma leegyszerűbben mozgókép segítségével lenne kommunikálható. Építésztként pedig nyilván az Utópia-film modell-terének lerajzolhatósága válik a legizgalmasabb kérdéssé. Vajon rekonstruálható a szöveg alapján a portré és a modell tér? Valós tér-e az Utópiában felvázolt modellé, vagy pusztán elemeiben leírható, ám egészében nem kiserkeszthető konstrukció? Mennyire lehetett kidolgozott építészeti tér, a jogász Morus fejében élő kognitív tér-kép a szigetéről? Egyáltalán az a priori téralakítás eszköze-e modell, vagy az a priori szöveg-alakítás? A jelen tanulmány ezen kérdésekre nem tud választ adni, azonban továbbgondolásuk fontosságára és érdekességére fel kívánja hívni a figyelmet.

Bár Choay értekezéséből, ahogyan megállapítottuk, egy kivétellel hiányoznak a magyarázó diagramok, mégis a könyv szöveg-szerkesztésének nagy előnye a különböző jelek következetes használata. A tanulmány a traktátushoz hasonlóan intellektuális tartalmak hol diskurzus, hol elbeszélés típusú közlése, melyet a különböző hipotézisek, kritériumok és tézisek számozott jelölése és a jelekre való visszautalás az írás későbbi részeiben átláthatóvá és azonosíthatóvá tesz, s azon túl, hogy strukturálja a szöveget, kezdetleges téri vonatkozással is gazdagítja azt. Nyilván ez annak a rendszerezési-értelmezési gyakorlatnak is köszönhető, amelynek használatára pont a strukturális nyelvészeti szövegelemzések kapcsán kapunk egy-egy - sajnos csak röpke betekintést. Ezen vizsgálatok alapja pedig az az absztrakt szemlélet, amely főként a leegyszerűbb logikai jelekkel azonosítja a szöveg egyes szakaszait, melyek tartalmilag-formailag leegyszerűsítve egymáshoz való viszonyukban, vagy belső relációikban matematikai műveletekhez hasonló algoritmusokkal válnak leírhatóvá. Ezáltal a nyelv struktúrájával gazdagítja a közölt tartalom üzenetét, s egy elsődleges „tériesedés” válik érthetővé, melynek eredményeként Vladimir Propp a tündérmese *morfológiáját* állítja össze, Roland Barthes jellegzetes elliptikus írásmódja révén a jelentés *téri elrendezését* domborítja ki, vagy Emile Benveniste enunciatív *szimmetriáról* beszél.

Szövegtől az épített térig

Végezetül vizsgáljuk meg azt az utolsó mozdulatot, ahogyan a *La regle et le modele* hat szövegelemző fejezetének elméleti eredményeit a téralakítás gyakorlata, egy újfajta urbanisztika részévé kívánja tenni a szerző. Choay leszögezi, a történeti háttérüktől megfosztott szövegek vizsgálata az

építészetelmélet-történet az elődökétől eltérő szemléletű rekonstrukcióját vonja maga után. A megalapozó szöveg fogalmának bevezetésével eszköz született a hagyományos szöveges „tájkép” átértelmezéséhez, mely a múltban pusztán a tartalom-elemzés és a szöveg-eredet vizsgálat módszereivel lett rögzítve.

A vizsgálatok révén megállapításokat tesz a szerző. Összefoglalása szerint egyrészt kiderült, hogy a megalapozó szövegeket mitizáló formák, metamitikus operátorok strukturálják, melyek célja az építés emancipációjának szimbolikus szintű feloldása. A De re aedificatoria esetében azonban az építész-hős bűnét védtelenül hagyja az eredet-mítoszok parodikus megformálása, mely Alberti szövegének instabilitását eredményezi a történelem folyamán. Ezzel szemben az Utópia saját mitizáló magja köré szerveződik, s a mítoszhoz hasonló produktivitást mondhat magáénak. Az urbanisztika-elmélet későbbi szövegei mindkét formából merítenek, így a tudományos szemlélet mellett mitikus-szimbolikus erővel is operálnak.

Choay második megállapítása szerint az összes megalapozó formát az épített tér értéke és kialakításának módja kapcsán választás jellemzi. Míg a traktátus az építő eszméléseként felfogva magasztalja az építést és a tér használatát, valamint szabályokat hoz a vágy és élmény lehetőségének kifejezésére, az utópia szerint az épített tér csak akkor jó, ha kontroll alatt van, melynek replikálható eszköze a modell. Míg a későbbi urbanisztika elméletek részben az utópia értékeit emelik át, melynek megnyilvánulása a tudományos törvények támadhatatlan tekintélye révén megfogalmazott szabványosítás. Ezzel szemben Alberti meghatározza azokat a biztos pontokat, melyre az építés autonóm tudományként támaszkodhat, ám elkerüli az urbanisztika, mint normatív tudomány csapdáját. Az értékek és választások révén nyitott, két dimenziós mátrixot hoz létre a szükségesség alapelvei és axiómái a megrendelő vágyaival és szükségleteivel képzett összemetszés révén.

Azonban a progresszív urbanisztika példája révén mára megtapasztaltuk a modell egyértelmű hegemoniáját a nyugati kutúra térszervező gyakorlatában. Choay egyfajta mérleget von: amellet, hogy a modell a regionális tervek alapelemeként a város helyét elfeledő vidékre nyomulásának oka, s a harmadik világ gyarmatosításának eszköze, annak ellenére, hogy eredendően az épületek túlbúrjanzását akadályozó szer, mégis a lakáshiány gyakorlati megoldója, a deszakralizált társadalom kondicionálója. A probléma ennél azonban mélyebben gyökerezik: a szerző rámutat, hogy maga az épített tér vesztette el mára szimbolikus értékét, így a modelltől csak a kontroll funkciója marad meg, a társadalom gondját látszólagosan viselő, ám az egyént viselkedésmintákba börtönző térstruktúra, s ennek eredményeként a leromlott minőségű, sztereotipikus környezet.

Mit lehetne tehát tenni Choay szerint ebben a megrekedt állapotban? Egyrészt meg kellene értenünk, hogy ahelyett, hogy a tükör szint és utópia szint végcél lenne, csak átmeneti állapotként funkcionálhat, s az új létrehozását kell szolgálnia, másrészt szem előtt kellene tartanunk az Alberti által kijelölt utat. Elsőként az urbanisztika módszereivel fel kellene tárunk a helyszín valós jellemzőit. Emellet meg kellene értenünk a felhasználók szükségleteit, amely nem felel meg a ma felkapott participatív tervezés módszereinek. Végül a szerző szerint fel kellene térképeznünk a megrendelő esztétikai érzékenységét, amely nem maradhat meg az ellentmondásos kordivatok, trendek és építészeti idézetek szintjén. Azonban, egy ilyen nyitott szemléletű építésznek Alberti korával ellentétben egyfajta kreáció-etika nélkül tömegtársadalmunkban már nem lehet szerepe, s problémát jelent az is, hogy közös, stabil rendező értékek híján mára már nincs közös nyelve az építésznek és a megrendelőnek.

Mit kellene tehát tenni? Bár mára már kötelező módon elvetjük irracionálisuk miatt a meta-mitikus operátorokat, Choay javaslata szerint mégis tanulnunk kellene belőlük. Az urbanisztikai szövegek konstans eleme évszázadok óta egyfajta különleges gravitációja az építés aktusának, amely valaha az istenek és a közösség együttes tere volt. Mára a „hatékonyság” vezérelvétől irányított európai társadalom elfelejtette speciális kapcsolatát a térrel, mely egykor hozzájárult az új szabadság eljöttéhez, s többé nem veszi figyelembe az eszköz hatalmas ereje szabta korlátokat: denaturalizálja a természeti teret, tönkreteszi a létező kulturális tereket. Vissza kell tehát állítani az épített tér ambivalenciájától függetlenül a mára már banális cselekvésnek tűnő építés teljes *súlyát*. Emellett azonban meg kell tartani az építészet könnyedségét, *dinamikáját* is³². A De re aedificatoria a relativitás új elemeként elkülönítve érzékelteti a perspektív teret, s jól ismerjük azt az absztrakciót és rendet, s a látvány elsődlegességét is, amelyeknek ez az eredménye. Mára a szerző szerint le kellene bontani ezt a quattrocentoban született médiumot, s egy új, testünkkel és érzelmeinkkel is érzékelhető teret kellene létrehozni. Choay javaslatára újra kell értelmezni a hely, a tájkép, az örökség, a test, a természet és a technológia fáradt fogalmait, ám emellett olyan elérhetővé kell tenni a hagyományok örökségeit, mint a tudomány új koncepcióit.

A Choay által felvázolt demitizált út így sem a modell-, sem a szabályalkotás mintáinak nem felel meg tökéletesen, a szerző végül, korunk komplex problémáitól mintegy megrémülve, mindkét csodalámpát elejti. Az eddigi iránnyal szakító, „új építészetet” - melynek leírása bizony az utópia Molnár Tamás-féle nyelvi kellékeiben bővelkedik – filozófus-nézőpontjához hűen fogalmak átértelmezéséből indítja, azonban az új jelentések és az ezekre épülő lehetséges építészeti gyakorlat alapvetései homályba vesznek, így az erre alapuló építészet-elmélet létrehozása az általa inspirált építészhősökön múlik, akik a szövegből végül teret teremtenek, s akik fel nem vázolt valós harmadik út hiányában dönthetnek a regle és a modele között.

Epilogus

Fél évig foglalkoztam Francoise Choay könyvének eredeti francia szövegével és angol fordításával, Alberti és Morus könyveinek latin nyelvű, illetve a megannyi szatellit-könyv angol, spanyol és magyar nyelvű szövegeivel és fordításaival, valamint a szövegelemző nyelvészeti módszerek elsajátításával. Ennek a sok saját fordítással, értelmezéssel járó munkának több tanulsága volt: egyrésztől elkezdtem érezni az eredeti és a fordított szöveg olvasása közti különbséget. A La regle et le modele esetében ahogy visszakerestem az egyes nehezen érthető mondatok, fogalmak eredetijére, kiderült, hogy a nehézség a két nyelv szókészlete közti hasonlóságból fakad, amely az Anglia normann uralmára visszavezethető nyelvcserehez köthető. A fordítás erénye lehetne, hogy a fordító, aki a Massachusetts Institute of Technology munkatársa, megpróbálta az egyes francia fogalmak fordításakor következetesen az angol nyelvben is élő ugyanazon francia szavakat használni, ám néha a nyilván általa is érzett jelentésmódosulásokat egy-egy magyarázó szóval igyekezett korrigálni. Így az eredmény, bár igyekszik minden szempontból hűen átadni az eredeti szöveg tartalmát, kissé döcögős, s néha körülményes megfogalmazású lett. Emellett az is megfigyelhető, hogy Alberti eredeti latin nyelvű szövegrészeit a legnóvábbnak ítélt Rykwert-

32. Cerdá, Ildefonso. *Teoría General de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*. 2 vols. Madrid: Imprenta Espanola, 1867.

féle angol fordítással összevetve néhol pontatlanságok jelennek meg, s mivel a magyar olvasó főként ezen a nyelven tudja a De re aedificatoriát megismerni, ez további vizsgálatot és esetleg egy teljes magyar nyelvű fordítás létrehozását tenné indokolttá.

A La regle et le modele építész-olvasata kapcsán végtére felvetődik a kérdés: mi marad a négy logikai leképezés - a tér-alakítás gyakorlatára vonatkozó elméleti szövegek belső terének elemzéséből levont, szövegként megfogalmazott elméleti eredmények újra a téralakítás gyakorlatára vonatkoztatása - révén a kezdeti problémakörből, a téralakítás valós kérdéseiből? A skolasztikus filozófia nominalista és realista irányzatának vitáját idézve, leírható-e egyáltalán a nyelv absztrakt médiuma segítségével a tér? S valóban a térre vonatkoznak-e a kimondott fogalmak?

"Hideg van itt a szkriptoriumban, a hüvelykujjam sajog. Abbahagyom az írást, nem tudom, kire hagyom, s már azt sem, hogy miről szólt: stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus.³³"

Mindez arra ösztönöz, hogy a jelen tanulmány második kötetében, egy egyszerre téri és szöveges médium, a diagram segítségével kíséreljem meg leírni-újraírni a La regle et le modelet.

33 „A hajdan volt rózsza nevében marad meg, a pusztá neveket tartjuk.” (saját fordítás) Eco, Umberto. *A rózsza neve*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2004 (Barna Imre fordítása)

2. kötet: ÉPÍTÉSZEKNEK

Tartalom

DIAGRAM 1 – a La regle et le modele szerkezete (egész könyv) – beépítés (D, U, P, Ur épületek)

DIAGRAM 2 – az építészeti szövegtipológia kapcsolat-térképének rajza – helyszínrajz

DIAGRAM 3 – a De re diagramja – D épület, alaprajz (Choay diagramja, a La regle et le modele része, 350 o.)

DIAGRAM 4 – az Utópia diagramja – U épület, alaprajz

DIAGRAM 5 – a traktátus továbbélésének diagramja - hozzáépítés (1)

DIAGRAM 6 – az utópia továbbélésének diagramja - hozzáépítés (2)

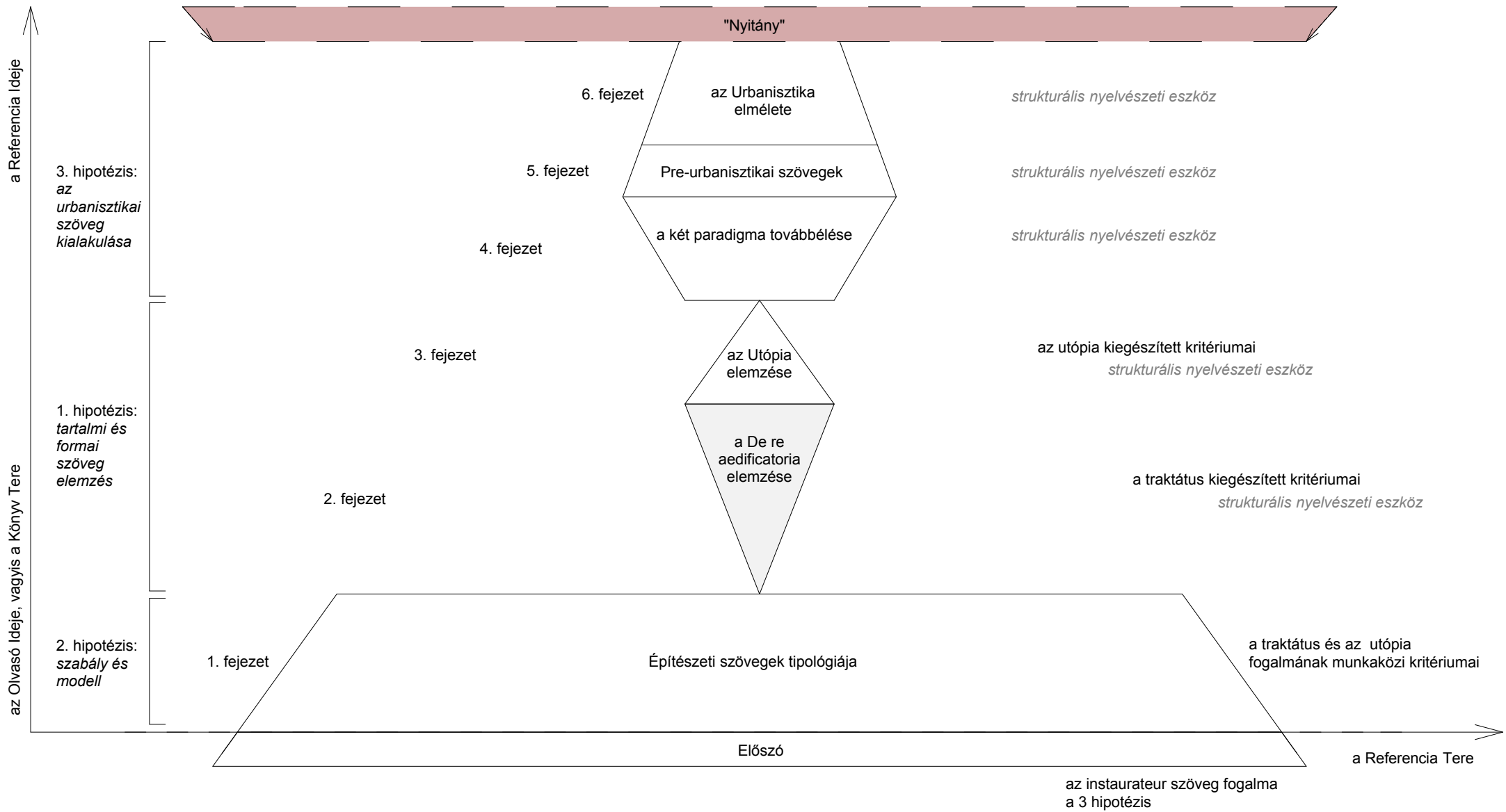
DIAGRAM 7 – Preurbanisztika és urbanisztika diagram – P és Ur beépítése

a mű sarkalatos pontja

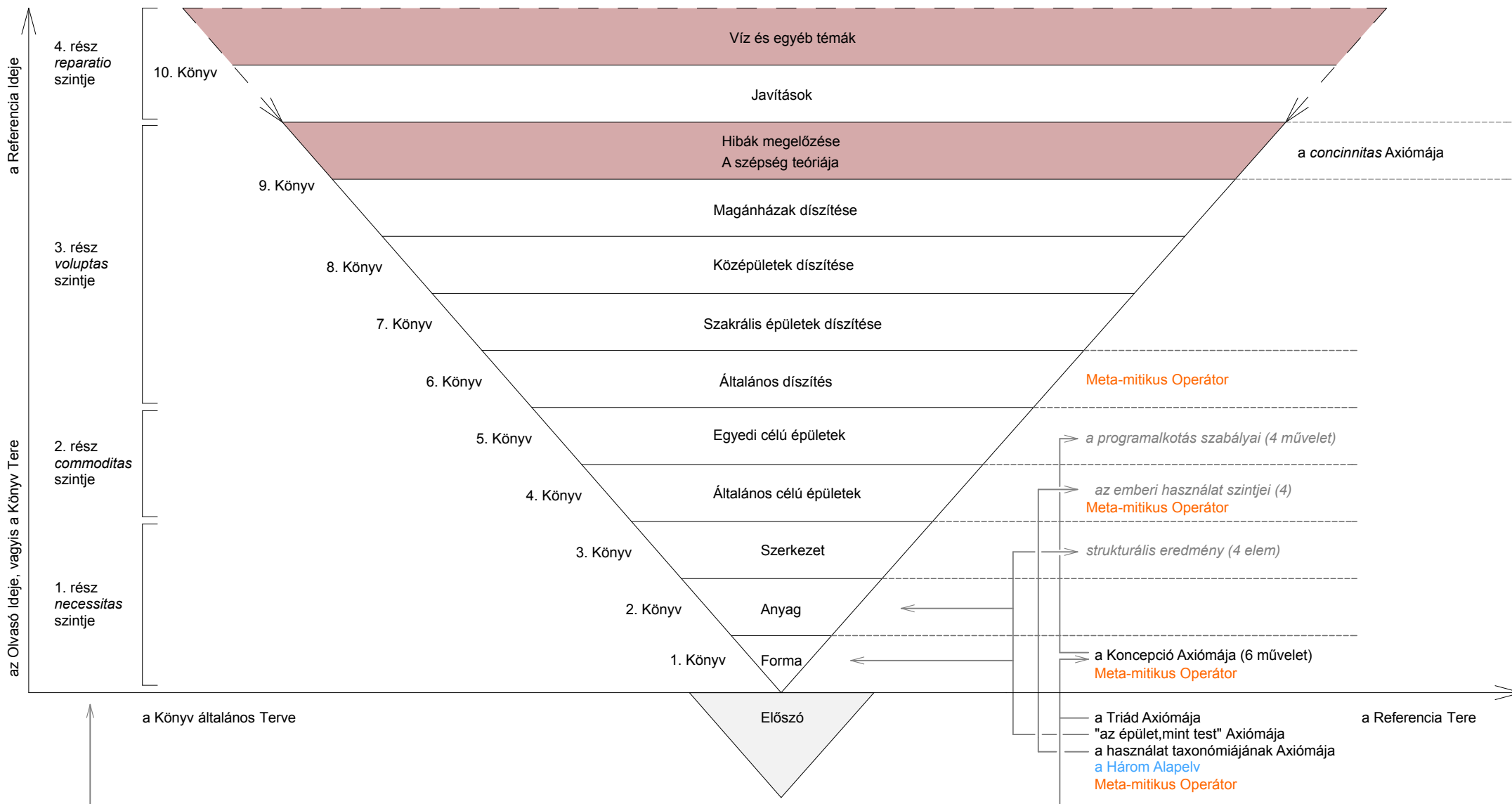

kitekintés - az eddigi szerkesztéssel szemben

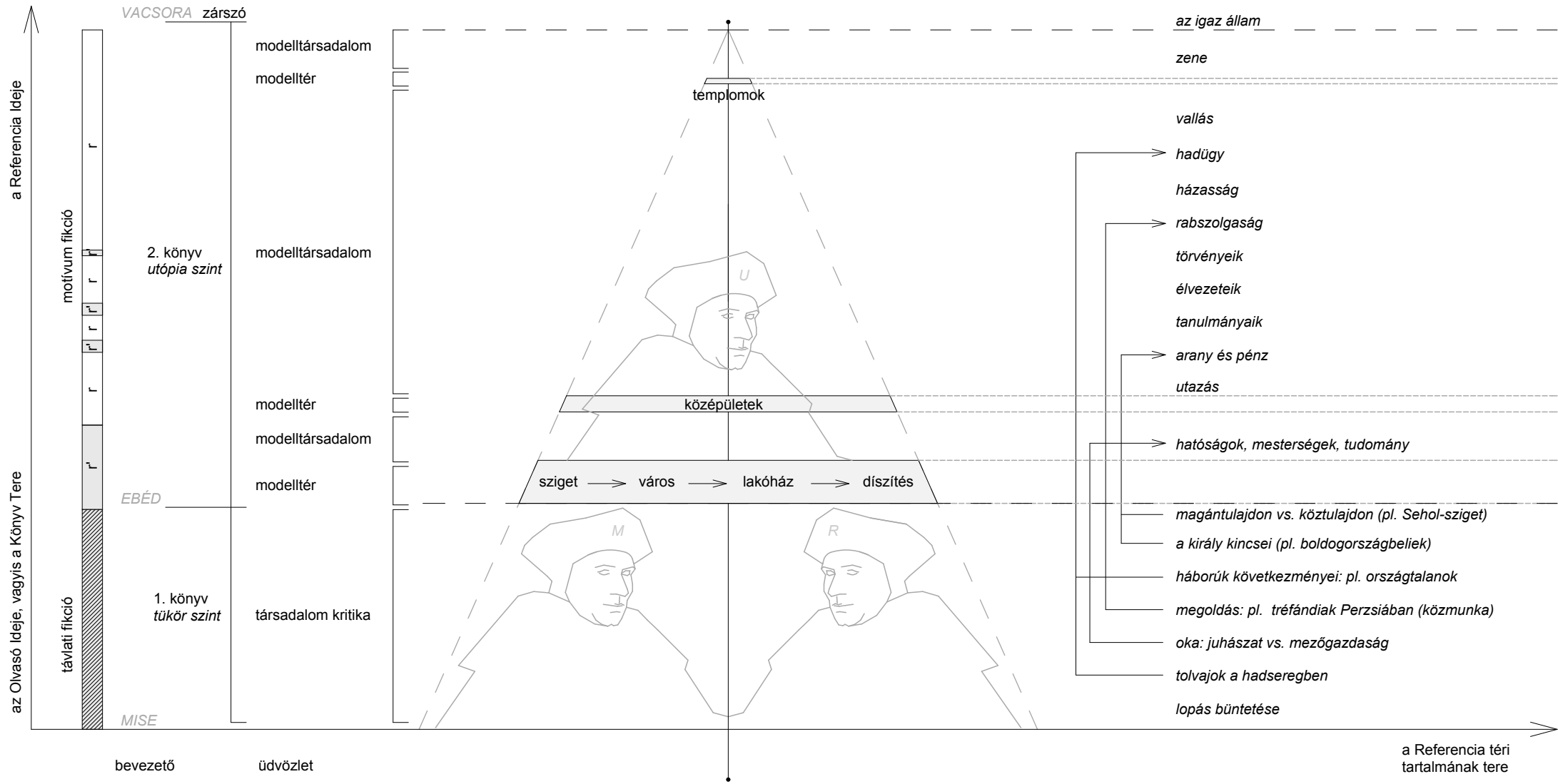
□ a mű sarkalatos pontja

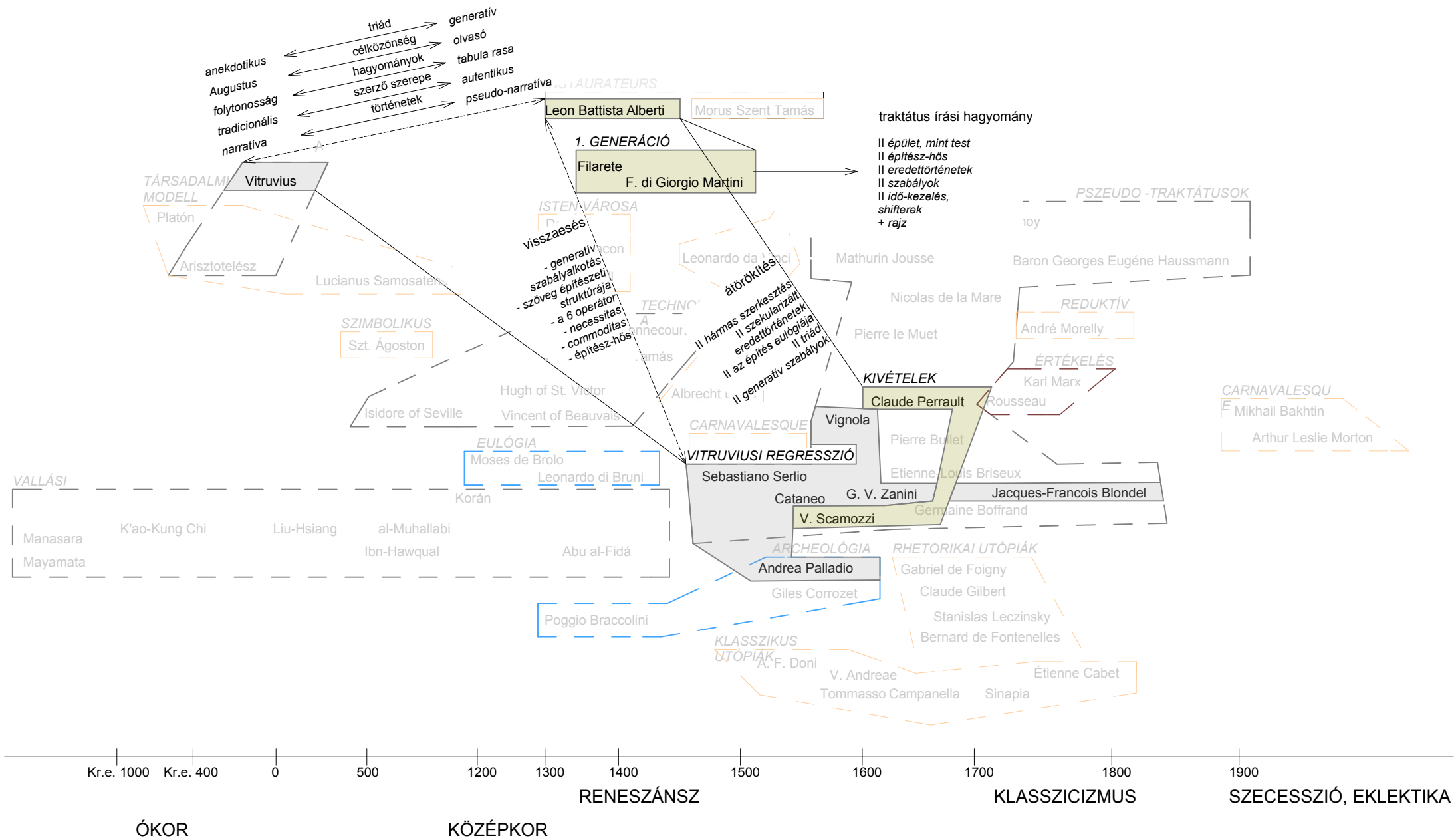
■ a könyv eredeti tervéből hiányzik

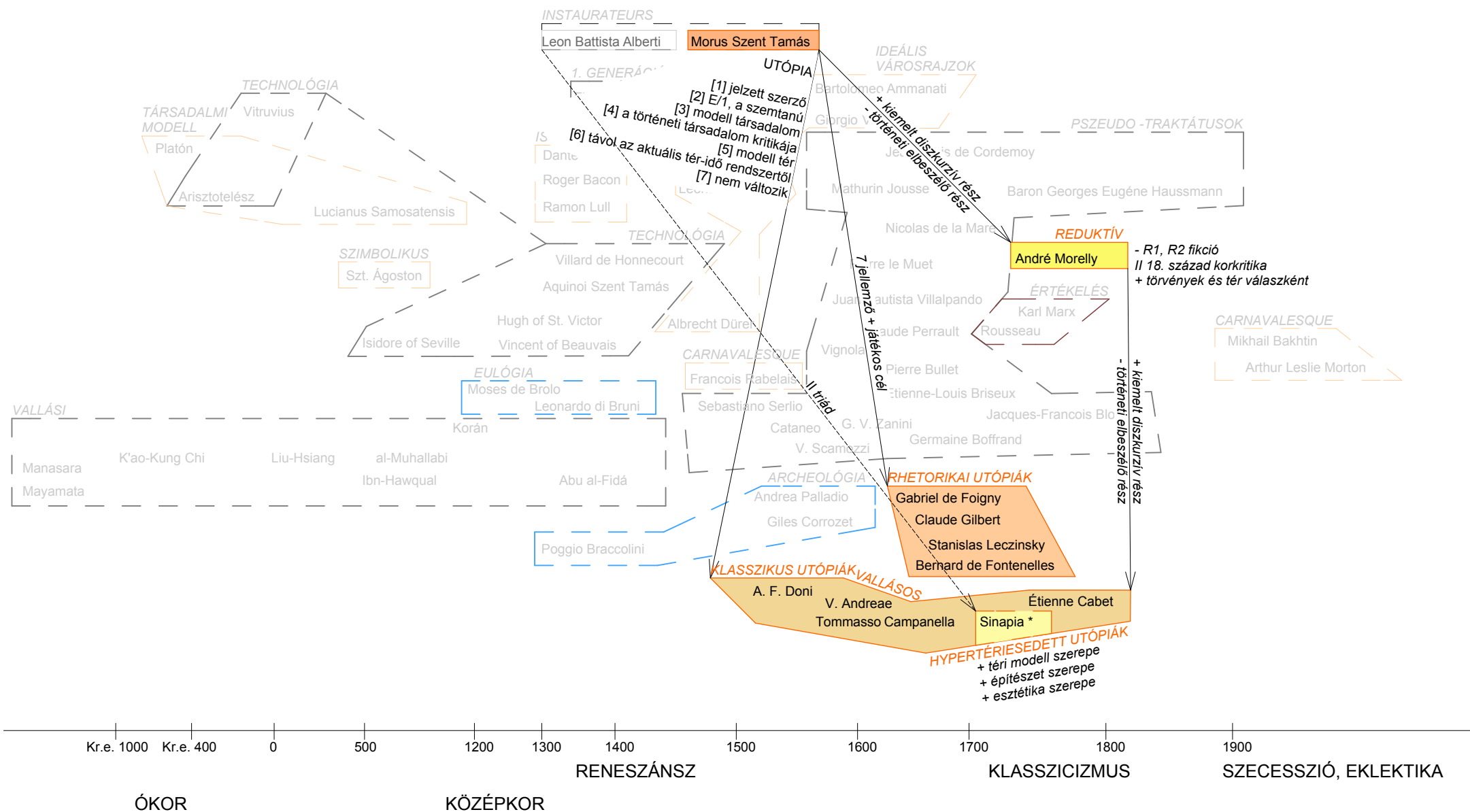

a mű téri vonatkozású sarkalatos pontja

traktátus jellegű művek szerzői

utópia jellegű művek szerzői

"tudományoszerű" értekezés jellemzője vagy szerzői

TRAKTÁTUS

- [1] a könyv rendszerezett egész
- [2] a szerző ismert, E/1
- [3] autonóm megközelítés
- [4] új konceptuális metodika
- [5] tárgya az épített környezet egésze

UTÓPIA

- [1] jelzett szerző
- [2] E/1, a szemtanú
- [3] modell társadalom
- [4] a történeti társadalom kritikája
- [5] modell tér
- [6] távol az aktuális tér-idő rendszertől
- [7] nem változik

